

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дзятківський В'ячеслав В'ячеславович

УДК 321:3.086:172.12

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ МОРАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор політичних наук, доцент
Малкіна Ганна Миколаївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
Зеленько Галина Іванівна,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
теоретичних і прикладних проблем політології;

кандидат політичних наук
Явір Віра Анатоліївна,
Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
науковий співробітник відділу правових проблем
політології.

Захист відбудеться «19» березня 2018 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.41 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий «12» лютого 2018 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Постригань Г. Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процеси та ситуації, які виникають в сучасних політичних системах, все частіше вимагають від суб'єктів політики звернення до моральних принципів їх діяльності. Прикладами цього є скандали та нормативні суперечності, що набули особливого поширення в межах політичної конкуренції сьогодення. Зважаючи на даний факт, а також на те, що більшості нормативно-правових актів не властива гнучкість в частині забезпечення довіри громадян до основних політичних інститутів, у центрі уваги багатьох суспільств опинились професійні стандарти діяльності та кодекси поведінки учасників політичної взаємодії. Випадки порушення таких стандартів або кодексів входять безпосередньо до сфери реалізації політичної відповідальності в демократичних державах, для яких характерними є стійкі та історично обумовлені традиції в області здійснення публічної влади і конституційні звичаї контролю за цим процесом. У свою чергу, суспільне переосмислення ролі моральних засад у політичних відносинах призвело до ефективного застосування в державній та громадянській практиці такого виду відповідальності як морально-політична.

Інституціональні форми морально-політичної відповідальності викликають інтерес органів держави та політичних партій у якості механізмів подолання кризи політичного представництва. Внаслідок того, що у громадянського суспільства розширюються можливості для інформаційного доступу до відносин публічної влади, відповідальність суб'єкта політики як представника виборців, громадської організації, держави тощо не обмежується підвітністю або правовими вимогами до його діяльності. Вона також передбачає контроль за його репутацією, відповідністю конкретних дій або вчинків нормам суспільної моралі та принципам певної галузі політичної етики.

У свою чергу, наукові дослідження розвитку інституціональних форм морально-політичної відповідальності у різних політичних системах є важливими для вирішення проблем, що виникають у процесах реформування та доопрацювання професійних стандартів, кодексів поведінки для парламентаріїв і членів уряду.

Морально-політична відповідальність діє також в умовах недемократичних режимів, зазвичай у вигляді інструменту подолання загроз для здійснення влади правлячою елітою або для існування самого режиму. З огляду на це, для перехідних до демократії суспільств особливо важливим є створення норм і засад політичної етики на основі громадянської моралі. В умовах політико-правової системи сучасної України, простежується лише поступовий розвиток різних форм морально-політичної відповідальності як на законодавчому рівні, так і на рівні її неформальної реалізації. Представники органів держави в Україні досить часто запозичують елементи різних моделей здійснення публічної влади у демократичних держав. У той же час, ефективний етичний супровід та традиції проведення державної політики досі перебувають поза інтересами провідних політичних сил, не дивлячись на їх значення для розвитку етики конституційного громадянства. Таким чином, актуальним є аналіз процесу інституціоналізації морально-політичної відповідальності та перспектив її розвитку в українському суспільстві.

Не дивлячись на те, що проблематика морально-політичної відповідальності розглядається у зарубіжній політичній науці як теоретично і практично важлива, вона тільки починає привертати увагу вітчизняних дослідників. На сьогодні в Україні опубліковано кілька наукових праць, що відтворюють лише окремі аспекти теми даного дослідження. Однак, морально-політична відповідальність та, особливо, її реалізація щодо неурядових організацій, політичних партій та їх представників у парламенті або уряді залишаються осторонь дослідницьких інтересів українських політологів. Натомість, у зарубіжній політичній науці розвивається тенденція аналізу етико-політичних аспектів відповідальності суб'єктів політики на основі нормативного підходу. Це пояснюється тим, що у політико-правовій практиці демократичних суспільств все частіше застосовується система різних типів санкцій у випадках порушення норм професійної політичної етики. Тим не менш, у межах сучасної політології досі не представлені комплексні дослідження інституціональних форм морально-політичної відповідальності на різних рівнях політичної системи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» та науково-дослідної теми філософського факультету університету № 11БФ041-01 «Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є виокремлення, визначення, розкриття особливостей реалізації та систематизація інституціональних форм морально-політичної відповідальності.

Досягнення даної мети зумовило вирішення наступних **завдань** дослідження:

- охарактеризувати ступінь наукової розробленості проблеми політичної відповідальності та її моральної складової;
- з'ясувати сутність політичної відповідальності та визначити її нормативно-інституціональний зміст;
- розкрити зміст поняття морально-політичної відповідальності на основі систематизації теоретичних засад її дослідження та аналізу нормативних підстав і видів відповідальності суб'єктів політики;
- виокремити інституціональні форми морально-політичної відповідальності, визначити особливості їх реалізації за континентально-європейської політико-правової системи;
- проаналізувати особливості реалізації та нормативного забезпечення морально-політичної відповідальності за англо-американської політико-правової системи;
- дослідити умови реалізації морально-політичної відповідальності у політико-правових системах недемократичного типу;
- з'ясувати основні ознаки, проблеми та перспективи формування інституціональних засобів реалізації морально-політичної відповідальності в системі законодавчої влади України;

- визначити нормативні підстави формування інституціональних засобів реалізації морально-політичної відповідальності в системі виконавчої влади України.

Об'єктом дослідження є морально-політична відповідальність як вид політичної відповідальності та механізм регулювання процесів здійснення публічної влади й політичної взаємодії, що базується на нормах моралі та права, суспільних вимогах до діяльності або поведінки суб'єктів політики, основних принципах та цінностях відносин у політичній системі.

Предметом дослідження є інституціональні форми морально-політичної відповідальності як системи норм, процедур, традицій та правил, які забезпечують реалізацію даного виду відповідальності щодо конкретного політичного інституту (організації) або індивідуальних суб'єктів політики.

Основними **методами дослідження** є системний, структурно-функціональний, порівняльний та інституціональний. Системний метод використовується для аналізу системи вищих органів державної влади, системи інститутів місцевого самоврядування та деволюційних адміністрацій, відносин між громадянським суспільством і державою насамперед у контексті співвідношення моральної, правової та політичної аспектів відповідальності їх окремих представників або складу зазначених інститутів публічної влади загалом. Даний метод також застосовується для виокремлення та визначення взаємопов'язаних елементів політико-правових систем, які безпосередньо впливають на реалізацію морально-політичної відповідальності. Структурно-функціональний метод використовується для з'ясування особливостей структури, функціонування і взаємного впливу складових органів законодавчої та виконавчої влади, інститутів громадянського суспільства, політичних партій та органів місцевої влади як суб'єктів і, водночас, інстанцій морально-політичної відповідальності. Цей метод покладений в основу визначення структури морально-політичної відповідальності, формальних процедур і неформальних процесів її застосування, а також використовується для аналізу функцій зазначеного типу політичної відповідальності в окремих політико-правових системах. Використання порівняльного методу у даному дослідженні відтворюється насамперед у виокремленні спільних та відмінних складових нормативних підстав і засобів реалізації морально-політичної відповідальності в країнах з політико-правовими системами різного типу, а також в Україні. Інституціональний метод застосовується для аналізу політичних інститутів як організацій та як нормативних систем. Даний метод використовується для виокремлення та з'ясування особливостей інституціональних форм морально-політичної відповідальності у процедурному, функціональному та нормативному аспектах. Дослідження конкретних типів нормативного забезпечення, способів і засобів реалізації морально-політичної відповідальності здійснюється також за допомогою таких різновидів інституціонального методу як нормативно-інституціональний, історично-інституціональний і порівняльно-інституціональний методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній політичній науці здійснено комплексне дослідження та систематизацію інституціональних форм морально-політичної відповідальності на різних рівнях

політичних відносин. У межах проведеного дослідження отримано наступні основні результати, що відзначаються науковою новизною і виносяться на захист:

- вперше у вітчизняній політичній науці обґрунтовано необхідність аналізу морального аспекту політичної відповідальності на основі співвідношення нормативних засад формування політичних інститутів (як систем норм та як організацій) і розвитку сучасних видів відповідальності суб'єктів політики. Сформульовано теоретико-методологічні принципи для з'ясування особливостей морально-політичної відповідальності в якості об'єкта дослідження політології, що базуються на поєднанні нормативно-ціннісного й формально-правового підходів до аналізу політичної діяльності. Запропоновано доповнення даних підходів способом конкретизації моральних складових політичних інститутів (нормативних систем), що безпосередньо пов'язані з виникненням відносин політичної відповідальності;

- запропоновано авторське визначення морально-політичної відповідальності як виду політичної відповідальності, який полягає у співвідношенні дій та вчинків суб'єктів політики з нормами суспільної моралі, принципами корпоративної та професійної етики, неформальними правилами політичної діяльності, що одночасно передбачає настання негативних політичних наслідків за їх недотримання, а також спеціально встановлену систему санкцій за порушення норм права та конституційних звичаїв, пов'язаних зі стандартами належної поведінки на різних рівнях організації чи здійснення публічної влади. На основі визначення нормативних підстав даного типу відповідальності, до наукового обігу введено поняття інституціональної форми морально-політичної відповідальності, що розуміється як структурована система моральних, політичних та правових норм, спеціальних етичних, корпоративних і професійних стандартів, формальних і звичаєвих процедур, яка забезпечує фактичне використання цього виду відповідальності через негативні політичні наслідки для її суб'єкта або визначені у правовий спосіб санкції;

- вперше виокремлено та проаналізовано інституціональні форми морально-політичної відповідальності за континентально-європейської та англо-американської політико-правових систем, а також умови реалізації даного виду відповідальності в межах політико-правових систем недемократичного типу. Визначено нормативну, процесуальну та функціональну сторони втілення на практиці інституціональних форм морально-політичної відповідальності парламентаріїв: добровільної відставки; парламентського осуду; виключення зі складу парламенту (його окремої палати); тимчасового відсторонення від виконання обов'язків; відкликання членів парламенту з боку виборців; відставки особи, обраної на посаду голови парламентського комітету; відсторонення від обов'язків особи, обраної на посаду голови парламентського комітету; видалення парламентарія з зали засідань за наказом спікера; виключення зі складу парламентської групи; позбавлення посади парламентарія за відмову складення присяги; стягнення за відтермінування складення присяги; вирахування коштів з заробітної плати; відсторонення та відставки з посади у керівних органах парламенту; обмеження права виступу або голосування на засіданнях парламенту. З'ясовано нормативні підстави та способи застосування основних форм морально-політичної відповідальності членів уряду: добровільної відставки та відставки за рекомендацією або формальною ініціативою

глави уряду. Встановлено, що у більшості країн англо-американської політико-правової системи (Сполученому Королівстві, Канаді, Австралії та Новій Зеландії) діяльність або поведінка міністрів та державних секретарів можуть стати фактичною підставою для реалізації щодо них інституціональних форм морально-політичної відповідальності парламентаріїв. Для аналізу конкретних випадків реалізації інституціональних форм морально-політичної відповідальності парламентаріїв та членів уряду застосовано такий вид фактичного матеріалу як відеозаписи засідань парламентів у різних країнах;

- дістало подальшого розвитку виокремлення, з'ясування змісту та особливостей процедур застосування положень кодексів поведінки та етики для парламентаріїв, парламентських регламентів, міністерських кодексів та стандартів професійної поведінки для членів і представників уряду. Встановлено, що наявність окремих кодексів поведінки законодавців та представників уряду має безпосереднє значення для реалізації морально-політичної відповідальності у ситуаціях політичних скандалів та конфлікту інтересів. У Великобританії, США та Канаді серйозні порушення кодексів поведінки або етики з боку парламентаріїв є фактичною підставою для розслідування даного випадку спеціально уповноваженим інститутом. З'ясовано, що однією з проблем застосування на практиці положень кодексів поведінки для парламентаріїв та етичних стандартів для урядовців є визначення сфери їх дії у контексті регулювання окремих аспектів приватного чи особистого життя посадовців, які за певних обставин набувають публічного характеру. Визначено, що у межах англо-американської політико-правової системи невід'ємними нормативними складовими реалізації морально-політичної відповідальності парламентаріїв та членів уряду виступають конституційні звичаї та прецеденти, неписані парламентські правила, конвенції та процедури, а також корпоративні норми партійного типу. Проаналізовано таку особливість континентально-європейської політико-правової системи у сфері нормативного забезпечення та реалізації морально-політичної відповідальності як домінування положень законодавчих актів над прецедентами порушень професійної політичної етики, що позначається на процесуальних діях органів контролю за поведінкою посадових осіб та колі санкцій, які вони застосовують. Водночас, встановлено, що зазначений принцип не суперечить неформальній традиції добровільної відставки представників вищих органів держави, насамперед у випадках порушення ними стандартів професійної поведінки та норм суспільної моралі;

- розкрито зміст нормативних підстав реалізації морально-політичної відповідальності у політико-правових системах недемократичних країн, які відтворюються насамперед у положеннях статутів, кодексів етики, постанов та директив правлячої партії. Проаналізовано залежність розвитку інституціональних форм морально-політичної відповідальності у межах недемократичних політико-правових систем від рівня залучення норм суспільної моралі до корпоративних стандартів, яких дотримується група осіб, що здійснює вирішальний вплив на діяльність органів публічної влади;

- вперше здійснено аналіз процесу інституціоналізації морально-політичної відповідальності в Україні, що базується на визначенні особливостей розвитку законодавства у сфері професійних стандартів поведінки для суб'єктів політики

різних рівнів. Для цього були встановлені проблеми та перспективи формування нормативних підстав морально-політичної відповідальності у системі законодавчої влади, а також виокремлено чинні механізми правового забезпечення даного виду відповідальності у системі виконавчої влади. Визначено, що спільною умовою для розвитку морально-політичної відповідальності парламентаріїв та членів уряду в Україні є створення окремих систем галузевої політичної етики. Проаналізовано нормативні підстави для розвитку інституціональних форм морально-політичної відповідальності народних депутатів України, які ґрунтуються насамперед на положеннях Регламенту Верховної Ради України та Закону України «Про статус народного депутата України». Виокремлено проблеми функціонування спеціального комітету, до предмета відання якого належать питання Регламенту та депутатської етики, і який фактично є інститутом у структурі парламенту України із повноваження впливати на реалізацію морально-політичної відповідальності народних депутатів. Проаналізовано основні нормативно-правові акти у сфері забезпечення стандартів професійної етики для членів уряду України (Регламент Кабінету Міністрів та Закон України «Про запобігання корупції»), а також вплив на реалізацію морально-політичної відповідальності міністрів та державних секретарів з боку Національного агентства з питань запобігання корупції. Встановлено значення Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців» для формування базових принципів морально-політичної відповідальності представників виконавчої влади, окрім членів уряду.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що сформульовані в його межах теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації можуть бути використані органами державної влади, інститутами місцевого самоврядування та політичними партіями України для вдосконалення нормативної бази та механізмів реалізації морально-політичної відповідальності суб'єктів публічної влади, а саме для подальшого реформування законодавства, професійних та етичних стандартів у сфері регулювання, регламентації поведінки або діяльності депутатів Верховної Ради України, членів Кабінету Міністрів України, представників українських політичних партій та їх парламентських фракцій, а також можуть бути застосовані співробітниками апарату вищих органів державної влади України, які відповідають за наукове й експертно-аналітичне забезпечення їх діяльності, та експертами науково-аналітичних установ громадянського суспільства. Теоретичні положення даного дослідження можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів у навчальному процесі з політичних та політико-правових дисциплін.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у рамках міжнародних науково-практичних конференцій: “Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики” (м. Херсон, Херсонський національний технічний університет, 26-27 червня 2014 року); “Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти” (м. Херсон, Херсонський державний університет, 17-18 квітня 2015 року); “Особистість, суспільство, політика – 2015” (м. Люблін, Республіка Польща, Вища Школа Економії та Інновацій, 20-21 травня 2015 року); “Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії” (м. Одеса, Національний університет

«Одеська юридична академія», 22-23 травня 2015 року); V Національного Конвенту МАСПН (Україна) “Глобальні виклики на Євразійському просторі: перспективи України” (м. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 14-15 травня 2015 року); на щорічних міжнародних наукових конференціях “Дні науки філософського факультету” в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка у 2014-2016 роках.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано п’ять наукових статей у фахових виданнях з політичних наук, у тому числі дві статті у фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, дві статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію, а також вісім тез доповідей на наукових конференціях.

Структуру дисертації складають вступ, три розділи, диференційовані на 8 підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг дисертації становить 276 сторінок, список використаних джерел нараховує 285 найменувань на 36 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **“Вступі”** обґрунтовується актуальність теми дослідження, зазначається її зв’язок з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета, завдання, об’єкт, предмет та основні методи дослідження, формулюються положення його наукової новизни, характеризуються практичне значення, апробація одержаних результатів і структура дисертації.

Перший розділ **“Теоретико-методологічні засади дослідження політичної відповідальності”** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. **“Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи дослідження”** виокремлено та узагальнено наукові праці, теорії та концепції, які або є дотичними до проблеми, що аналізується, або їх можна пов’язати з питанням різних складових морально-політичної відповідальності. З’ясовано, що інтеграція проблеми морально-нормативного обґрунтування відповідальності суб’єктів політики до предметного поля політології є незавершеним процесом. Доведено необхідність виокремлення моральної сторони політичної відповідальності як концептуально важливої для політичної науки за допомогою розгляду філософських підвалин теорії соціальної відповідальності, що безпосередньо вплинула на виникнення сучасних парадигм моральної психології, теорії моральних засад, теорії конфлікту інтересів, конституційної політичної економії, а також теорії корпоративної відповідальності. У даному контексті проаналізовано праці дослідників, які стали основою для формування сучасного нормативно-ціннісного підходу до вивчення політичної діяльності та відповідальності за неї, а саме роботи А. Сміта, Дж. Медісона, Дж. Ст. Мілля, М. Вебера, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Г. Йонаса, Г. Ленка, Р. МакКіана, Ж. Дерріда, Дж. М. Б’юкенена.

Проаналізовано дослідження, предметом яких є загальнотеоретичні проблеми поняття, сутності та функцій політичної відповідальності, серед яких праці таких вітчизняних та зарубіжних авторів: А. Антоненко, С. Балан, Л. Балуцька, І. Кресіна, Г. Малкіна, В. Мельниченко, С. Мусієнко, А. М. Янг, Ф. Ветштайн, Л. Мікаеліс, Ж.

Ф. Джонсон. Також виокремлено питання суб'єктів, об'єктів та механізмів реалізації політичної відповідальності, що різною мірою розглядаються у працях Н. Жук, М. Логунової, О. Пшеничнюк, Р. Мартинюка, О. Новосада, Р. Павленка, В. Явір, О. Держалюка. Розглянуто проблему інституціонального статусу та розвитку політичної відповідальності у системі відносин між громадянським суспільством та державою, що частково висвітлюється у роботах Г. Дунаєвої та І. Жаровської.

Серед зарубіжних досліджень різних типів та процедур застосування політичної відповідальності виокремлено праці П. Оукойна, Д. Бланта, С. Корбетта, Н. Д'Омбрейна, Ч. Лоусона, К. Мартіна, Д. Сміта, Ш. Сазерленд. З'ясовано, що їх аналітичні роботи у своїй більшості пов'язані з проблематикою парламентської відповідальності уряду та системи міністерської відповідальності, яка впливає на діяльність парламенту й має чітко визначені рівні реалізації.

Питання співвідношення конституційно-правової та політичної відповідальностей, різних видів відповідальності вищих органів держави та політичних аспектів парламентського контролю розглядаються, зокрема, у працях А. Боголейко, О. Волощук, В. Кафарського, О. Коврякової, Г. Журавльової, Ю. Мітусової, Н. Павловської, О. Олькіної, І. Ракитської, Г. Зеленько, О. Совгирі, І. Тимошенко. Висновки даних авторів є корисними для подальшого аналізу конституційно-правового регулювання конкретних галузей політичної етики.

Загальнотеоретичні проблеми політичної етики висвітлюються в працях таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як В. Бакштановський, Ю. Согомонов, Л. Герасіна, В. Погрібна, О. Гук, І. Кучеренко, Т. Мовчан, О. Оболонський, С. Мендус, Дж. М. Перріш, К. Стевулак. Особливий акцент дані автори роблять на професійній складовій політичної етики. Парламентська етика як особливий тип професійної політичної етики аналізується у роботах Р. Апресяна, Т. Василевської, І. Кібака, Л. Медведевої, Дж. Т. Форньє, Ч. Семфорда, Р. Сміта. Питання етики державних службовців, у тому числі її значення для діяльності уряду, розглядаються, зокрема, у працях Т. Гаман, М. Рудакевич, К. Кернагана, Х. Уїттона.

Особливу групу праць, що були використані в якості теоретичних джерел для даного дослідження, складають наукові та аналітичні роботи зарубіжних авторів, які стосуються проблематики спеціальних етичних стандартів, кодексів поведінки та етики для регулювання професійної діяльності суб'єктів політики. Це, зокрема, праці К. Кохілла, Р. Донох'ю, П. Холланда, У. Гай, С. Френкса, С. Гілмана, Р. МакКеффри, Г. О'Брайена, Н. Престона, Р. Стейпхеста, Р. Пелліцо, М. Янг.

Від праць попередньо зазначених авторів дане дослідження відрізняється комплексним і системним аналізом проблеми інституціональних форм морально-політичної відповідальності у нормативному, функціональному та типологічному аспектах.

У даному підрозділі дисертаційної роботи також характеризуються основні методи дослідження, а саме системний, структурно-функціональний, порівняльний та інституціональний. Дослідження конкретних типів нормативного забезпечення і засобів реалізації морально-політичної відповідальності здійснюється за допомогою таких різновидів інституціонального методу як нормативно-інституціональний, історично-інституціональний і порівняльно-інституціональний методи.

У підрозділі 1.2. **“Нормативно-інституціональний зміст поняття політичної відповідальності”** остання визначається як самодостатній вид соціальної відповідальності, який регулює відносини у сфері політики, а саме визначає відповідність підстав, проявів та наслідків діяльності або поведінки суб’єктів політики системі загальноприйнятих та галузевих норм здійснення публічної влади, а також принципам впливу на організацію та контроль за даним процесом.

З’ясовано зміст типів соціальних норм, що мають безпосереднє відношення до інституціоналізації політичної взаємодії та процесу здійснення публічної влади, а також впливають на відповідальність за політичні поведінку та діяльність.

Встановлено, що для визначення особливостей способів, засобів та процесу реалізації політичної відповідальності, необхідним є розширення формально-правового підходу щодо дослідження діяльності або поведінки суб’єктів політики за рахунок визначення неформальних норм та цінностей, які вплинули на формування основних політичних інститутів. З’ясовано, що нормативними підставами політичної відповідальності є не тільки політико-правові норми і принципи, що складають основу конституційно-правових інститутів, але й моральні, корпоративні та неформальні політичні норми, які інтегруються у спеціальних етичних або професійних стандартах поведінки для суб’єктів публічної влади, а також відтворюються у конституційно-правових звичаях. Неформальна моральна сторона інститутів політичної відповідальності має безпосередній вплив на функціонування органів держави, політичних партій та інститутів громадянського суспільства, що поступово призводить до формування правових механізмів та процедур застосування даного виду відповідальності в етико-політичних обставинах.

У підрозділі 1.3. **“Особливості морально-політичної відповідальності”** морально-політична відповідальність визначається як вид політичної відповідальності, що полягає у співвідношенні дій та вчинків суб’єктів політики з нормами суспільної моралі, принципами корпоративної та професійної етики, неформальними правилами політичної діяльності, що одночасно передбачає настання негативних політичних наслідків за їх недотримання, а також спеціально встановлену систему санкцій за порушення норм права та конституційних звичаїв, пов’язаних зі стандартами належної поведінки на різних рівнях організації чи здійснення публічної влади.

Одна з особливостей морально-політичної відповідальності полягає у тому, що її суб’єктами виступають всі учасники політичних відносин незалежно від їх статусу. Особливу увагу приділено наступним функціям морально-політичної відповідальності: подолання конфлікту інтересів у сфері здійснення повноважень представниками органів державної влади та місцевого самоврядування; вирішення нормативної суперечності в контексті співвідношення професійної діяльності законодавців і посадовців з їх поведінкою у приватному житті.

Морально-політична відповідальність є особливим видом відповідальності суб’єкта політики, що охоплює не лише сферу його діяльності, але і його поведінку. Такий тип політичної відповідальності характеризується взаємозалежністю персонального та колективного рівнів. Учасник політичних відносин усвідомлює обмеження і наслідки своїх дій згідно з особистими переконаннями, а також на основі принципів групової етики та норм суспільної моралі. Тому, виникнення

підстав для персональної морально-політичної відповідальності є водночас прецедентом реалізації корпоративних норм або навіть їх вдосконалення. Системою таких корпоративних норм можуть бути: партійна етика, складові парламентської етики (парламентська дисципліна, принципи фракційної етики), стандарти поведінки представників уряду та правила діяльності громадської організації.

Встановлено, що інституціональною формою морально-політичної відповідальності є структурована система моральних, політичних та правових норм, спеціальних етичних, корпоративних і професійних стандартів, формальних і звичаєвих процедур, яка забезпечує фактичне використання цього виду відповідальності через негативні політичні наслідки для її суб'єкта або визначені у правовий спосіб санкції. Інституціональні форми морально-політичної відповідальності включають у себе не лише її систематизовані нормативні підстави, процедурні стандарти, формалізовані санкції та політичні звичаї, але й різноманітні інституціональні засоби для реалізації даного типу відповідальності.

Нормативні підстави та способи реалізації морально-політичної відповідальності значно відрізняються в залежності від ролі та функцій конкретного учасника політичних відносин, який може бути інстанцією або суб'єктом даного виду відповідальності. На основі цього було виокремлено типи морально-політичної відповідальності, що поєднуються у три великі групи: 1) морально-політична відповідальність складу та керівництва органів держави та політичних організацій як інститутів; 2) морально-політична відповідальність громадян та учасників громадських організацій, що опосередковано впливають на відносини з приводу публічної влади й управління державою; 3) морально-політична відповідальність індивідуальних та групових суб'єктів політики, що безпосередньо впливають на формування та функціонування інститутів публічної влади (у тому числі члени політичних партій та громадських організацій, які не приймають участі у функціонуванні органів держави).

У другому розділі **“Особливості реалізації інституціональних форм морально-політичної відповідальності за різних політико-правових систем”** виокремлено три підрозділи.

У підрозділі 2.1. **“Реалізація морально-політичної відповідальності за континентально-європейської політико-правової системи”** на основі визначення поняття політико-правової системи та її різновидів, проаналізовано конкретні нормативні підстави, механізми і процедури застосування морально-політичної відповідальності, які притаманні для країн континентальної Європи та зазвичай виступають основними елементами законодавчих актів.

Встановлено, що однією з особливостей реалізації морально-політичної відповідальності за континентально-європейської політико-правової системи є домінування положень законодавчих актів над прецедентами порушень стандартів політичної етики та громадянської моралі, що позначається на процесуальних діях органів контролю за поведінкою посадових осіб. Водночас, зазначений принцип не суперечить неформальній традиції добровільної відставки представників вищих органів держави, насамперед у випадках порушення ними стандартів професійної поведінки та норм суспільної моралі.

З'ясовано, що у межах даної політико-правової системи нормативні підстави морально-політичної відповідальності парламентаріїв зазвичай ґрунтуються на положеннях регламентів. Окремими структурними елементами регламентів Бундестагу Німеччини та Сейму Латвії є кодекс поведінки та кодекс етики відповідно. Ситуації порушення законодавцями норм парламентської етики та дисципліни передбачають застосування до них лише тих санкцій, які визначаються правовим статусом члена парламенту. Це стосується не лише відсторонення від обов'язків, дисциплінарних стягнень, але й тимчасового обмеження депутатського імунітету або індемнітету. При цьому, регламенти парламентів країн, що входять до романської та германської груп політико-правових систем, містять окремі положення про роль парламентських фракцій у фактологічному розслідуванні порушень їх представниками принципів професійної поведінки. Кодекс поведінки також є базовим документом для контролю за публічними вчинками членів Палати депутатів парламенту Італії. Він покликаний створити більше можливостей для реагування палатою на ситуації конфлікту інтересів серед її членів.

У країнах скандинавської групи політико-правових систем реалізація морально-політичної відповідальності характеризується наявністю нормативних підстав, які сформувалися внаслідок історичного узгодження конституційних звичаїв, положень законодавчих актів та принципів політичної етики даних країн з елементами романо-германського права.

Для деяких країн континентально-європейської системи також є характерним стрімкий розвиток нормативно-правових підстав для реалізації морально-політичної відповідальності членів та представників уряду. Серед результатів цього процесу можна виокремити Міністерський Кодекс Поведінки в Ісландії та Кодекс етики для членів уряду Франції.

У підрозділі 2.2. **“Реалізація морально-політичної відповідальності за англо-американської політико-правової системи”** виокремлено та проаналізовано особливості нормативних підстав, засобів і функцій морально-політичної відповідальності у країнах англо-американської політико-правової системи, для якої притаманним є високий ступінь реалізації неписаних конституційних звичаїв та правил.

Визначено, що у межах даної політико-правової системи інституціональні форми морально-політичної відповідальності парламентаріїв базуються насамперед на положеннях кодексів поведінки як окремих нормативних актів або на етичних стандартах, що встановлені у межах регламентів. Для того, щоб норми кодексів поведінки законодавців могли бути ефективно застосовані на практиці, дані нормативні акти зазвичай доповнюються детальними інструкціями та керівництвами у сфері контролю за діями та вчинками членів парламенту.

З'ясовано, що однією з проблем реалізації положень кодексів поведінки для парламентаріїв та представників уряду є визначення сфери їх дії у контексті регулювання окремих аспектів приватного життя посадовців, які за певних обставин набувають публічного характеру. У Великобританії, США та Канаді серйозні порушення кодексів поведінки або етики з боку парламентаріїв є фактичною підставою для розслідування даного випадку спеціально уповноваженим інститутом. Останній має повноваження рекомендувати складу окремої палати

відсторонити законодавця від здійснення обов'язків на чітко визначений термін або навіть застосувати санкцію виключення. У політичних системах Нової Зеландії та Австралії досі не були сформовані окремі кодекси поведінки або етики, які б регулювали діяльність представників законодавчої влади на загальнонаціональному рівні. Однак, проаналізовані випадки реалізації морально-політичної відповідальності у даних країнах свідчать про те, що до законодавців з будь-яким управлінським статусом, які порушують порядок роботи парламенту, можуть бути ефективно застосовані дисциплінарні санкції, визначені регламентом. Важливою умовою цього є наявність стійких конституційних звичаїв і системи парламентських прецедентів, зокрема у вигляді постанов спікера.

Встановлено, що регламент Палати Представників Конгресу США не передбачає спеціальних засобів дискваліфікації або дисциплінарних стягнень як наслідків парламентського осуду. Однак, осуд може стати причиною для подальшого розслідування вчинків і дій конгресмена з боку Комітету з етики, а також змусити парламентарія використати право добровільної відставки для уникнення більш жорстких санкцій. Мова йде насамперед про загрозу виключення зі складу палати.

У країнах англо-американської політико-правової системи підстави морально-політичної відповідальності представників уряду можуть визначатися такими документами у сфері виконавчої влади як: міністерський кодекс, інструкції кабінету, акт про конфлікт інтересів та положення про міністерські стандарти. Варто звернути увагу на те, що у Сполученому Королівстві, Канаді, Австралії та Новій Зеландії міністри та державні секретарі несуть морально-політичну відповідальність як члени парламенту, тобто на їх поведінку поширюється дія кодексів і стандартів законодавчої етики. З'ясовано, що у Сполученому Королівстві Великої Британії сформувався загальний для англо-американської політико-правової системи звичай гарантування особливої компетенції прем'єр-міністра як найвищої інстанції морально-політичної відповідальності міністрів та державних секретарів. Найбільш поширеним формами морально-політичної відповідальності керівників урядових структур у країнах даної політико-правової системи є добровільна відставка та відставка на основі рекомендації або наказу глави уряду. Неформальним чинником відставки державних секретарів вважається тиск на них з боку громадянського суспільства, членів кабінету, представників опозиції та однопартійців.

У підрозділі 2.3. **“Умови реалізації морально-політичної відповідальності у політико-правових системах недемократичного типу”** наголошується, що нормативні підстави морально-політичної відповідальності ґрунтуються насамперед на положеннях статутів, кодексів етики, постанов та директив правлячої партії. Встановлено, що важливим фактором для розвитку інституціональних форм морально-політичної відповідальності в умовах недемократичних режимів є рівень інтеграції норм суспільної моралі з корпоративними стандартами, притаманними групі осіб, яка здійснює вирішальний вплив на організацію та функціонування органів публічної влади.

Водночас, такий політичний режим як прогресивний авторитаризм може передбачати поступову імплементацію інституціональних форм морально-політичної відповідальності парламентаріїв та представників уряду, які є

характерними для демократичних країн. З'ясовано, що часткова демократизація авторитаризму перетворює економічні групи на неформальні організації контролю у сфері морально-політичної відповідальності. Звертається увага на те, що морально-політична відповідальність найбільш ефективно реалізується саме в авторитарних політичних системах з економічним (громадянським), а не військовим підґрунтям.

Визначено, що для політичної системи Китаю є характерною наявність нормативних підстав морально-політичної відповідальності парламентаріїв та представників уряду, побудованих насамперед на положеннях Статуту Комуністичної Партії Китаю та спеціального Кодексу етики для членів даної політичної партії. Ситуації серйозних порушень норм партійної етики, які можуть мати своїм наслідком виключення зі складу організації, розслідуються партійною комісією з питань дисциплінарного нагляду.

Третій розділ **“Інституціоналізація морально-політичної відповідальності в Україні”** складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. **“Формування інституціональних засобів реалізації морально-політичної відповідальності в системі законодавчої влади України”** аналізуються умови та нормативні підстави (правові, морально-етичні, політичні) для розвитку інституціональних форм морально-політичної відповідальності представників законодавчої влади в Україні.

Встановлено, що спільною умовою для розвитку морально-політичної відповідальності всіх суб'єктів політики в Україні є створення конкретних систем галузевої політичної етики. Для цього існують необхідні нормативні засади, які відтворюються у правових актах, що забезпечують стандарти професійної поведінки або дисципліни для парламентаріїв та представників виконавчої влади.

З'ясовано, що нормативні підстави для розвитку інституціональних форм морально-політичної відповідальності народних депутатів України ґрунтуються насамперед на положеннях Регламенту Верховної Ради України та Закону України «Про статус народного депутата України». Окремим інститутом у структурі парламенту України, який має повноваження впливати на реалізацію морально-політичної відповідальності народних депутатів, є спеціальний комітет, до предмета відання якого належать питання Регламенту та депутатської етики. Даний комітет розглядає будь-які звернення та заяви парламентаріїв, депутатських фракцій та голови парламенту з приводу випадків порушення законодавцями принципів внутрішньоорганізаційної дисципліни. Не дивлячись на те, що сфера діяльності даного комітету визначається декількома нормативно-правовими актами, він досить часто не має необхідних повноважень для фактологічного розслідування ситуацій недотримання законодавцями професійних стандартів поведінки.

Окрема увага приділяється тому, що формування стандартів професійної поведінки парламентаріїв України напряму залежить від розвитку принципів морально-політичної відповідальності представників політичних партій та інститутів громадянського суспільства.

Зроблено висновок, що на даний час не сформувались стійкі звичаї діяльності та поведінки членів або представників українського парламенту, які б насамперед захищали етичну репутацію законодавчого інституту в цілому. Практика внутрішньо організаційного та політичного конституційного контролю за діями і

вчинками народних депутатів вказує на те, що в Україні, на рівні нормативних стандартів, не існує загально визнаних прецедентів відсторонення від повноважень осіб, які займають посаду парламентарія, на морально-етичних підставах. Це значно ускладнює реалізацію морально-політичної відповідальності депутатів за дії, що розцінюються громадськістю та складом парламенту як серйозний проступок для посадовця високого статусу й дискредитують моральний образ законодавця.

У підрозділі 3.2. **“Нормативні підстави формування інституціональних засобів реалізації морально-політичної відповідальності в системі виконавчої влади України”** встановлено, що основними нормативно-правовими актами у сфері забезпечення стандартів професійної етики для членів уряду України є Регламент Кабінету Міністрів та Закон України «Про запобігання корупції». У їх межах, гарантується процедура реалізації морально-політичної відповідальності посадовців у випадках реального конфлікту їх інтересів та його фактологічного підтвердження. Це відбувається на основі наступних засобів: усунення даної особи від здійснення повноважень, обмеження доступу до службової інформації, перегляд обсягу службових повноважень конкретного суб'єкта відповідальності, переведення на іншу посаду, звільнення з посади та дисциплінарні санкції з боку керівного органу. Як один із засобів для ініціювання відносин морально-політичної відповідальності міністрів з боку парламентаріїв аналізується процедура «години запитань до Уряду», яка проводиться на засіданнях Верховної Ради України.

З'ясовано, що центральним органом виконавчої влади, який може впливати на реалізацію морально-політичної відповідальності міністрів та державних секретарів, є Національне агентство з питань запобігання корупції. Визначається, що важливе значення для формування базових принципів морально-політичної відповідальності представників виконавчої влади, окрім членів уряду, має Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців». Зазначена Постанова Кабінету Міністрів встановлює, що порушення правил етики державної служби має своїм наслідком застосування санкцій дисциплінарної відповідальності. Водночас, «Правила етичної поведінки державних службовців» не містять спеціальних процедур для реалізації морально-політичної відповідальності представників виконавчої влади.

Розглянуто різні редакції Закону України «Про державну службу» та встановлено, що вони містять базові підстави та санкції для реалізації дисциплінарної відповідальності державних службовців у морально-політичному контексті. Однак, відповідні норми досі залишаються неефективними в умовах політичної системи України.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження проблеми інституціональних форм морально-політичної відповідальності, а саме аналіз нормативних підстав, способів та засобів реалізації даного типу відповідальності суб'єктів політики дає змогу зробити наступні основні висновки.

1. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників в області діяльності, поведінки та відповідальності суб'єктів політики вказує на те, що проблема морально-політичної відповідальності та її інституціональних форм у межах

політичної системи досі не стала предметом комплексного і системного дослідження у нормативному та функціональному аспектах. Від розглянутих вище наукових досліджень дана робота відрізняється також системою методів для виокремлення і з'ясування особливостей нормативних підстав, процедур, способів та інституціональних засобів реалізації морально-політичної відповідальності.

2. Здійснений у межах даної дисертаційної роботи аналіз нормативно-інституціонального змісту поняття політичної відповідальності свідчить, що для з'ясування особливостей засобів та процесів її реалізації, необхідним є розширення формально-правового підходу щодо дослідження діяльності або поведінки суб'єктів політики за рахунок визначення неформальних норм та цінностей, які вплинули на формування основних політичних інститутів. Будь-який вид відповідальності набуває в сфері політики додаткових ознак, що узгоджують нормативну основу відповідальності з впливом політичних інститутів та її фактичними підставами. Це, у свою чергу, позначається на функціях політичної відповідальності в умовах конкретної політичної ситуації. Нормативними підставами політичної відповідальності є не лише політико-правові норми і принципи, що складають основу конституційно-правових інститутів, але й моральні, корпоративні та неформальні політичні норми, які інтегруються у спеціальних етичних або професійних стандартах поведінки для суб'єктів публічної влади, а також відтворюються у конституційно-правових звичаях.

Політична відповідальність є самодостатнім видом соціальної відповідальності, який регулює відносини у сфері політики, а саме визначає відповідність підстав, проявів та наслідків діяльності або поведінки суб'єктів політики системі загальноприйнятих та галузевих норм здійснення публічної влади, а також принципам впливу на організацію та контроль за даним процесом. Водночас, моральна відповідальність суб'єктів політики у зовнішньому вимірі реалізується не лише як суспільна реакція щодо політичної діяльності або поведінки, але й може отримувати властивості, похідні від правової та політичної відповідальності.

3. Морально-політична відповідальність є особливим видом політичної відповідальності, головна функція якого полягає у регулюванні та контролі за поведінкою або діяльністю суб'єктів політики, що одночасно передбачає забезпечення негативних політичних наслідків за недотримання ними норм суспільної моралі, принципів корпоративної та професійної етики, неформальних правил політичної діяльності, а також спеціально встановлену систему санкцій за порушення норм права та конституційних звичаїв, пов'язаних зі стандартами належної поведінки на різних рівнях організації чи здійснення публічної влади. Одна з особливостей морально-політичної відповідальності полягає у тому, що її суб'єктами виступають всі учасники політичних відносин незалежно від їх статусу. Зважаючи на структуру морально-політичної відповідальності можна стверджувати, що розвиток засобів її реалізації безпосередньо залежить від діючих у суспільстві конституційно-правових звичаїв і прецедентів застосування політичної відповідальності, зокрема, з боку спеціально встановлених установ у моральних або професійно-етичних обставинах. Формами реалізації морально-політичної відповідальності можуть бути наступні санкції: позбавлення посадових повноважень, тимчасове відсторонення від виконання повноважень, добровільна або

примусова відставка, вотум недовіри виконавчому органу, притягнення до юридичної відповідальності, вилучення суб'єкта політики зі сфери державної влади або навіть позбавлення можливості будь-якого політичного впливу тощо.

4. Політико-правова система як інтегрована сукупність нормативно-правових засад, політичних засобів і форм реалізації функціонування інститутів державної влади та громадянського суспільства хоч і є близькою за змістом до системи конституційного права, але не обмежується її складовими та сферою поширення. Особливими структурними елементами політико-правової системи є кодекси поведінки, кодекси етики та стандарти професійної діяльності, які встановлюють правила виконання обов'язків державними службовцями, парламентаріями, представниками уряду та іншими посадовцями. Слід звернути особливу увагу на те, що сучасні кодекси поведінки представників та службовців органів державної влади включають нормативні підстави, процедури та санкції для реалізації їх морально-політичної відповідальності.

У порівнянні з іншими політико-правовими системами, континентально-європейська характеризується низкою особливостей у сфері нормативного забезпечення та реалізації морально-політичної відповідальності. Однією з таких особливостей можна назвати домінування положень законодавчих актів над прецедентами порушень політичної етики, що позначається на процесуальних діях органів контролю за поведінкою посадових осіб. У межах даної політико-правової системи нормативні підстави морально-політичної відповідальності парламентаріїв зазвичай ґрунтуються на положеннях регламентів. Варто зазначити, що окремими структурними елементами регламентів Бундестагу Німеччини та Сейму Латвії є кодекс поведінки та кодекс етики відповідно. Ситуації порушення законодавцями норм парламентської етики та дисципліни передбачають застосування до них лише тих санкцій, які визначаються правовим статусом члена парламенту. Для деяких країн континентально-європейської системи також є характерним стрімкий розвиток нормативно-правових підстав для реалізації морально-політичної відповідальності членів уряду. Серед результатів цього процесу можна виокремити Міністерський Кодекс Поведінки в Ісландії та Кодекс етики для членів уряду Франції. Однією з країн групи романських політико-правових систем, у якій діють найбільш розвинені та сучасні засоби забезпечення морально-політичної відповідальності представників виконавчої влади, є Нідерланди. Діяльність та поведінка усіх без виключення керівників урядових структур Нідерландів регулюється Кодексом для Належного Державного Управління.

5. У країнах англо-американської політико-правової системи інституціональні форми морально-політичної відповідальності парламентаріїв базуються насамперед на положеннях кодексів поведінки як окремих нормативних актів або на етичних стандартах, що встановлені у межах регламентів. Дані нормативні акти зазвичай доповнюються детальними інструкціями та керівництвами у сфері контролю за діями та вчинками членів парламенту. У політичних системах Нової Зеландії та Австралії досі не були сформовані окремі кодекси поведінки або етики, які б регулювали діяльність представників законодавчої влади на національному рівні.

У межах англо-американської політико-правової системи підстави морально-політичної відповідальності представників уряду можуть визначатися такими

документами у сфері виконавчої влади як: міністерський кодекс, інструкції кабінету, акт про конфлікт інтересів та положення про міністерські стандарти. Найбільш поширеними формами морально-політичної відповідальності керівників урядових структур у даних країнах є добровільна відставка та відставка на основі рекомендації чи наказу глави уряду. З'ясовано, що у Великобританії, Новій Зеландії та Австралії представники парламентської опозиції (як ініціатори відставки прем'єр-міністра) самі можуть стати суб'єктами притягнення до морально-політичної відповідальності під час реалізації принципу підзвітності стосовно глави уряду.

Невід'ємними нормативними складовими реалізації морально-політичної відповідальності у межах англо-американської політико-правової системи виступають конституційні звичаї та прецеденти, неписані парламентські правила і процедури, а також корпоративні норми партійного типу. У ситуаціях конфлікту публічних і приватних інтересів або політичних скандалів такі розрізнені правила інтегруються в систему підстав для відносин морально-політичної відповідальності.

6. У політико-правових системах недемократичних країн нормативні підстави морально-політичної відповідальності ґрунтуються насамперед на положеннях статутів, кодексів етики, постанов та директив правлячої партії. Важливим фактором для розвитку інституціональних форм морально-політичної відповідальності в умовах недемократичних режимів є рівень інтеграції норм суспільної моралі з корпоративними стандартами, притаманними групі осіб, яка здійснює вирішальний вплив на організацію та функціонування органів публічної влади. Водночас, такий політичний режим як прогресивний авторитаризм може передбачати поступову імплементацію інституціональних форм морально-політичної відповідальності парламентаріїв та представників уряду, які є характерними для демократичних країн.

7. Спільною умовою для розвитку морально-політичної відповідальності всіх суб'єктів політики в Україні є створення конкретних систем галузевої політичної етики. Для цього існують необхідні нормативні засади, які відтворюються у правових актах, що забезпечують стандарти професійної поведінки або дисципліни для парламентаріїв та представників виконавчої влади. Сучасний політичний режим України знаходиться в стані трансформації, що позначається на нормативно-ціннісній системі відносин між органами держави та громадянським суспільством. У даному контексті, морально-політична відповідальність розвивається без інституціональних ознак та позбавляється нормативної бази для її реалізації. Даний вид відповідальності функціонує в політичній системі України без узгодження індивідуальних, корпоративних та суспільних норм політичної етики. Важливим є те, що морально-політична відповідальність досі не діє як повноцінний елемент політичної свідомості та культури для українського суспільства.

Нормативні підстави для розвитку інституціональних форм морально-політичної відповідальності народних депутатів України ґрунтуються насамперед на положеннях Регламенту Верховної Ради України та Закону України «Про статус народного депутата України». Окремим інститутом у структурі парламенту України, який має повноваження впливати на реалізацію морально-політичної відповідальності народних депутатів, є спеціальний комітет, до предмета відання якого належать питання Регламенту та депутатської етики. Істотний вплив на

морально-політичну відповідальність парламентаріїв здійснює неформальний політичний звичай, який полягає у тому, що стандарти корпоративної етики політичних партій в процесі боротьби за владу значно відрізняються від норм професійної поведінки у межах парламентських фракцій.

8. Основними нормативно-правовими актами у сфері забезпечення стандартів професійної етики для членів уряду України є Регламент Кабінету Міністрів та Закон України «Про запобігання корупції». Як один із засобів для ініціювання відносин морально-політичної відповідальності міністрів з боку парламентаріїв можна назвати процедуру «години запитань до Уряду», яка проводиться на засіданнях Верховної Ради України. Центральним органом виконавчої влади, який може впливати на реалізацію морально-політичної відповідальності міністрів та державних секретарів, є Національне агентство з питань запобігання корупції. Встановлено, що формування складу Національного агентства Кабінетом Міністрів України може стати причиною упередженості представників даного інституту у ситуаціях відносин морально-політичної відповідальності стосовно членів уряду.

Подальший розвиток інституціональних форм морально-політичної відповідальності в Україні є можливим у випадку розробки та суспільного сприйняття системи спеціальних кодексів етики або поведінки для кожного з органів державної влади, які мають містити детальні інструкції щодо застосування їх положень та сукупність необхідних санкцій. Такі нормативні системи повинні узгоджуватись з законодавчо визначеними формами етики для політичних партій і неурядових організацій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Дзятківський В. В. Політична відповідальність органів державної влади: теоретичні засади аналізу / В. В. Дзятківський // Гілея : науковий вісник. – 2014. – Вип. 80. – С. 338-342.

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

2. Дзятківський В. В. Поняття морально-політичної відповідальності в сучасній політології / В. В. Дзятківський // Гуманітарні студії : збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 23. – С. 107-118.

3. Дзятківський В. В. Морально-політична відповідальність в умовах авторитарного режиму / В. В. Дзятківський // Гілея : науковий вісник. – 2016. – Вип. 114 (11). – С. 442-447.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію:

4. Dziatkivskiy V. Normative issues of moral and political responsibility in Ukraine / Viacheslav Dziatkivskiy // Visegrad Journal on Human Rights. – 2016. – № 2/2 (June). – P. 57-65.

5. Dziatkivskiy V. Is Moral and Political Responsibility Possible in Ukraine? / Viacheslav Dziatkivskiy // Evropsky Politicky a Pravni Diskurz (European Political and Law Discourse). – 2016. – Vol. 3, Issue 4. – P. 122-131.

Тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях:

6. Дзятківський В. В. Морально-політична відповідальність в системі взаємовідносин громадянського суспільства та держави / В. В. Дзятківський // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014», 15-16 квітня 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський та ін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2014. – Ч. 9. – С. 21-24.
7. Дзятківський В. В. Нормативно-ціннісний вимір політичної відповідальності / В. В. Дзятківський // Ціннісний вимір політичної діяльності: західно-східний вектор сучасної української політики: Збірник наукових праць / Редколегія : Ю. М. Бардачов та ін. – Херсон : вид-во ПП Вишемирський В. С., 2014. – С. 106-107.
8. Дзятківський В. В. Морально-політична відповідальність парламентаріїв в Україні: проблеми нормативного регулювання та реалізації / В. В. Дзятківський // «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти» : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 17-18 квітня 2015 р. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 158-161.
9. Дзятківський В. В. Депутатська етика як нормативна основа політичної відповідальності парламентаріїв / В. В. Дзятківський // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21-22 квітня 2015 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський та ін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2015. – Ч.10. – С. 175-178.
10. Дзятківський В. В. Морально-політична відповідальність в процесі трансформації інститутів держави / В. В. Дзятківський // V Конвент МАСПН (Україна) «Глобальні виклики на Євразійському просторі: перспективи України», 14-15 травня 2015 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : В. Ф. Цвих та ін. – К., 2015. – С. 52-54.
11. Дзятківський В. В. Морально-політична відповідальність: персональний рівень / В. В. Дзятківський // Особистість, суспільство, політика – 2015 : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. / За ред. С. Терепищого, В. Герасимовича, О. Познія. – Люблін : Видавництво наукове WSEI, 2015. – С. 178-180.
12. Дзятківський В. В. Роль морально-політичної відповідальності у реформуванні системи державного управління / В. В. Дзятківський // Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22-23 травня 2015 р.) / за заг. ред. Д. В. Яковлева. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 46-48.
13. Дзятківський В. В. Відповідальність виборця як принцип етики конституційного порядку / В. В. Дзятківський // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016», 20-21 квітня 2016 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський та ін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2016. – Ч. 9. – С. 32-34.

АНОТАЦІЯ

Дзятківський В. В. Інституціональні форми морально-політичної відповідальності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2017.

Дисертація присвячена комплексному і системному аналізу інституціональних форм морально-політичної відповідальності як у нормативному, так і в функціональному аспектах. У роботі визначено основні особливості морально-політичної відповідальності та висвітлено ступінь наукової розробленості даної проблеми. Встановлено, що нормативно-інституціональний зміст поняття політичної відповідальності безпосередньо пов'язаний з моральною складовою діяльності та поведінки суб'єктів політики. З'ясовано особливості реалізації інституціональних форм морально-політичної відповідальності за різних політико-правових систем, а також визначено основні умови функціонування даного типу відповідальності у політико-правових системах недемократичного типу. Вперше здійснено аналіз процесу інституціоналізації морально-політичної відповідальності в Україні, що базується на визначенні особливостей розвитку законодавства у сфері професійних стандартів поведінки для суб'єктів політики різних рівнів. Запропоновано авторське визначення морально-політичної відповідальності, а також, на основі аналізу її нормативних підстав, до наукового обігу введено поняття інституціональної форми морально-політичної відповідальності.

Ключові слова: морально-політична відповідальність, політична відповідальність, політична етика, політико-правова система, інституціоналізація, державна влада, кодекс поведінки, громадянська мораль, інституціональна форма, законодавче забезпечення.

АННОТАЦИЯ

Дзятковский В. В. Институциональные формы морально-политической ответственности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины, Киев, 2017.

Диссертация посвящена комплексному и системному анализу институциональных форм морально-политической ответственности как в нормативном, так и в функциональном аспектах. В работе определены основные особенности морально-политической ответственности и освещена степень научной разработанности данной проблемы. Установлено, что нормативно-институциональное содержание понятия политической ответственности непосредственно связано с моральной составляющей деятельности и поведения субъектов политики. Выявлены особенности реализации институциональных форм морально-политической ответственности в условиях различных политико-правовых систем, а также определены основные условия функционирования данного вида ответственности в политико-правовых системах недемократического типа. Впервые

осуществлен анализ процесса институционализации морально-политической ответственности в Украине, основанный на определении особенностей развития законодательства в сфере профессиональных стандартов поведения для субъектов политики разных уровней. Предложено авторское определение морально-политической ответственности, а также, на основе анализа её нормативных оснований, в научный оборот введено понятие институциональной формы морально-политической ответственности.

Ключевые слова: морально-политическая ответственность, политическая ответственность, политическая этика, политико-правовая система, институционализация, государственная власть, кодекс поведения, гражданская мораль, институциональная форма, законодательное обеспечение.

ANNOTATION

Dziatkivskiy V. V. The institutional forms of moral and political responsibility. – Manuscript.

The dissertation for a Candidate Degree in Political Sciences, speciality 23.00.02 – political institutes and processes. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2017.

The dissertation is devoted to the complex and systematic analysis of institutional forms of moral and political responsibility both in regulatory and functional aspects. The paper identifies the main features of moral and political responsibility and highlights the degree of scientific elaboration of this problem. It has been determined that the normative-institutional content of the notion of political responsibility is directly related to the moral component of the activity and behavior of political subjects. The peculiarities of the implementation of institutional forms of moral and political responsibility in various political and legal systems have been determined, as well as the main conditions of functioning of this type of responsibility in the political and legal systems of non-democratic type.

The urgency of the study is explained by the fact that the institutional forms of moral and political responsibility generate interest of state bodies and political parties in the capacity of mechanisms for overcoming the crisis of political representation. Due to the fact that civil society expands opportunities for information access to public authority relations, the responsibility of the political subject as a representative of voters, public organization, state, etc. is not limited to accountability or legal requirements to its activities. It also involves monitoring his reputation, the compliance of specific actions with the rules of social morality and the principles of a separate field of political ethics.

The scientific novelty of the dissertation is that for the first time in the national political science a comprehensive study and systematization of institutional forms of moral and political responsibility at various levels of political relations was carried out. The necessity to analyze the moral aspect of political responsibility on the basis of the correlation of the regulatory principles of political institutions formation (both as he system of norms and organizations) and the development of modern types of political subjects' responsibility was also substantiated for the first time.

The author's definition of moral and political responsibility as a form of political responsibility has been suggested, as well as based on the analysis of regulatory grounds

of this type of responsibility, the notion of the institutional form of moral and political responsibility has been introduced into scientific circulation.

Within the framework of this study, for the first time, institutional forms of moral and political responsibility for the continental European and Anglo-American political and legal systems were singled out and analyzed. The regulatory, procedural and functional aspects of practical implementation of institutional forms of parliamentarians' moral and political responsibility (for example, voluntary resignation, parliamentary condemnation, expulsion from the parliament, etc.) have been determined. The regulatory grounds and methods of applying the basic forms of moral and political responsibility of the parliamentarians have been also clarified. Detachment, clarification of the content and peculiarities of procedures that apply provisions of codes of conduct and ethics for parliamentarians, parliamentary regulations, ministerial codes and standards of professional conduct for government members and representatives have been further developed. One of the features of this study is that its separate structural unit is devoted to the analysis of regulatory and factual grounds for the implementation of moral and political responsibility in the political and legal systems of undemocratic countries.

For the first time, the analysis of the institutionalization of the moral and political responsibility in Ukraine, which is based on the definition of the peculiarities of legislative development in the field of professional standards of conduct for political subjects at different levels. The regulatory grounds for the development of institutional forms of moral and political responsibility of people's deputies of Ukraine have been determined. The regulatory and legal acts in the field of ensuring the standards of professional ethics for the members of the government of Ukraine, which directly influence the realization of their moral and political responsibility, have been analyzed.

The practical significance of the research results is that the theoretical positions, conclusions and practical recommendations, formulated within it, can be used by state authorities, local government institutions and political parties of Ukraine to improve the regulatory framework and mechanisms for implementing the moral and political responsibility of public authorities' subjects, namely for the further reform of the legislation, professional and ethical standards in the field of regulation, regulation of behavior or activities the deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine, members of the Cabinet of Ministers of Ukraine, representatives of Ukrainian political parties and their parliamentary factions, as well as may be applied by the staff of the apparatus of the highest bodies of state power of Ukraine who are responsible for the scientific and expert-analytical support of their activities, and by the experts of scientific-analytical institutions of civil society. The theoretical positions of this research can be used by teachers of higher educational institutions in the educational process in political and political-legal subjects. The content of the dissertation is aimed at the emergence of new grounds for further research of political institutions.

Key words: moral and political responsibility, political responsibility, political ethics, political and legal system, institutionalization, state power, code of conduct, civil morality, institutional form, legislative framework.